

<http://dx.doi.org/10.17951/kw.2024.37.213-220>

Świat bez wzrostu, społeczeństwo wartości

Recenzja:

Tim Jackson, *Postwzrost. Życie po kapitalizmie*, tłum. Ewa Bińczyk i Janusz Grygieńć
(Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2024), ss. 296

Zuzanna Małecka

 <https://orcid.org/0009-0007-3084-9418>

Tim Jackson, pochodzący z Wielkiej Brytanii ekonomista i zajmujący się zrównoważonym rozwojem profesor na University of Surrey, jest autorem książki *Postwzrost. Życie po kapitalizmie*¹, publikacji poruszającej problem kapitalistycznej koncepcji nieustającego wzrostu oraz jej alternatywy – dewzrostu². Przedstawiona przez autora wizja ma charakter interdyscyplinarny: znajdziemy tu refleksje nad kulturą, odwołania do klimatologii, ekonomii, filozofii, socjologii i psychologii. Jako psychologa, najbardziej interesują mnie poruszone przez Jacksona zagadnienia psychologiczne, jak również humanistyczne.

ZUZANNA MAŁECKA, mgr, psycholog, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydział Psychologii; adres do korespondencji: ul. Leopolda Staffa 1, 85–867 Bydgoszcz; e-mail: malecka.zu@gmail.com

¹ Tim Jackson, *Postwzrost. Życie po kapitalizmie*, tłum. Ewa Bińczyk i Janusz Grygieńć (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2024); zob. też jego inną publikację: Tim Jackson, *Dobrobyt bez wzrostu. Ekonomia dla planety o ograniczonych zasobach*, tłum. Marcin Polakowski (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2015).

² Dewzrost to koncepcja z zakresu ekonomii ekologicznej, krytykująca agresywny kapitalizm, postulująca odejście od fetyszyzacji wzrostu gospodarczego i podkreślająca korzyści płynące z prostego życia, por. Robert Skrzypczyński, „Postwzrost, dewzrost, awzrost... Polska terminologia dla różnych wariantów przyszłości bez wzrostu”, *Czas Kultury* 36, nr 3 (2020): 7–13.

Oryginał książki ukazał się w Wielkiej Brytanii (Cambridge) nakładem wydawnictwa „Polity Press” w 2021 roku. Polskie wydanie rozpoczyna wstęp do tego wydania oraz prolog. W skład publikacji wchodzi dziesięć rozdziałów: *Mit wzrostu, Kto uśmiercił kapitalizm?, Ograniczone i nieograniczone, Istota dobrobytu, O miłości i entropii, Ekonomia jako gawędziarstwo, Powrót do wytwarzania, Baldachim nadziei, Sztuka sprawowania władzy* oraz *Delfiny w Wenecji*. Interesującym pomysłem zdaje się być użycie cytatów jako motywów przewodnich poszczególnej części książki, oddających ich charakter. Autor porusza w publikacji różnorodne zagadnienia, takie jak ideologia kapitalizmu, sens pracy i wytwórstwa, rozważania nad wartościami niematerialnymi, istota zdrowia fizycznego i psychicznego czy implikacje kryzysu klimatycznego.

Głęboki humanizm określający ducha książki zdradza już sama jej konstrukcja. Każdy rozdział został poświęcony innej wybitnej postaci, której działania doprowadziły do realnych zmian w polityce, nauce, kulturze, społeczeństwie. Przypuszczam, że jest to zabieg celowy – być może Jackson chciał podkreślić istotność pracy, jaką jednostka podejmuje na rzecz budowania lepszego świata. Przeświadczenie o ogromnym potencjale każdego człowieka oraz możliwości wywierania przezeń wpływu na otaczającą rzeczywistość jest dziś szczególnie potrzebne. Osobom, które zdają sobie sprawę z powagi zmian klimatycznych wywołanych ludzką działalnością³, doskwierać może „ekożałoba” lub depresja klimatyczna⁴. Poczucie nadciągającej katastrofy przekłada się na utratę wiary w sens podejmowania jakichkolwiek aktywności prośrodowiskowych. Stawiane są pytania o granice sprawczości każdego z nas – jak wiele jest w stanie zrobić jeden człowiek? Jackson zdaje się przemycać między wierszami swoje przekonanie o niezbywalnej mocy ludzkiego ducha oraz o sile idei przyświecającej wybranym przez niego bohaterom, pokazując w ten sposób, że za każdą zmianą stoją odważne, kierujące się osobistymi wartościami jednostki.

³ Ewa Bińczyk, *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018).

⁴ Kinga Tucholska i Bożena Gulla, „Kryzys klimatyczny w doświadczeniu indywidualnym”, *Humanistyka i Przyrodoznawstwo* 2022, nr 28 (grudzień): 213–230, <https://doi.org/10.31648/hip.8519>

Proponowany przez autora świat to miejsce, w którym czołową rolę odgrywają imponderabilia. Dominujące w kapitałocenie⁵ nastawienie na wzrost gospodarczy ustępuje pola takim cnotom jak miłość, nadzieja, wspólnotowość, zdrowie. To ostatnie w czasach pandemii okazało się bezcenne. Otaczający nas przez ubiegłe dwa lata wirus SARS-CoV-2 zmienił diametralnie powszechnie akceptowaną piramidę wartości. Społeczeństwo przystanęło na chwilę w pogoni za sukcesem i pieniędzmi, a wymuszone odosobnienie sprzyjało pojawieniu się refleksji. Jak zauważa Jackson: „Zupełnie niespodziewanie, w bardzo krótkim czasie, uświadomiliśmy sobie, które zawody są tak naprawdę ważne dla funkcjonowania społeczeństwa. Nie poradzilibyśmy sobie bez służby zdrowia, zaopatrzenia w żywność oraz podstawowych zawodów użyteczności publicznej”⁶. Pandemiczna rzeczywistość przekierowała naszą uwagę na ludzi, których do tej pory nie dostrzegaliśmy, a praca lekarzy, pielęgniarek, rolników, dostawców i osób sprzątających szybko urosła do rangi niezbędnej. Wiele osób zrozumiało także, że wolność osobista i poczucie bezpieczeństwa są nieporównywalnie ważniejsze od pogoni za bogactwem i dążenia do posiadania jak najwięcej. System kapitalistyczny, nastawiony na szczęście jednostki i obiecujący dobrobyt za wszelką cenę, okazał się niewydolny w obliczu pandemii.

Mówiąc o zdrowiu, nie sposób pominąć kwestii zdrowia psychicznego. Światowa Organizacja Zdrowia alarmuje, że na depresję cierpi ponad 300 milionów ludzi na całym świecie, a do roku 2030 będzie ona najczęściej diagnozowaną chorobą⁷. Jackson zwraca uwagę na pewien paradoks – pomimo wzrastającej zamożności społeczeństw, choroby psychiczne dotyczą coraz większego odsetka populacji. Być może niepoohamowana konsumpcja, wbrew założeniom kapitalistów, nie wpływa korzystnie na dobrostan. Międzynarodowe raporty i badania naukowe

⁵ Toczą się debaty, czy obecna epoka powinna być określana mianem antropocenu, czy kapitałocenu. Zwolennicy nazewnictwa „kapitałocen” zwracają uwagę m. in. na genezę zmian klimatycznych, do powstania których przyczynił się głównie kapitalistyczny system gospodarczy; por. Patryk Szaj, „Antropocen i kapitałocen: w poszukiwaniu fuzji horyzontów”, *Porównania* 2021, nr 29(2): 371–386, <https://doi.org/10.14746/por.2021.2.21>

⁶ Jackson, *Postwzrost. Życie po kapitalizmie*, 115.

⁷ World Health Organization, *Depression and Other Common Mental Disorders: Global Health Estimates* (Geneva: World Health Organization, 2017).

potwierdzają hipotezę brytyjskiego ekonomisty – orientacja materialistyczna⁸, doświadczanie nierówności społecznych oraz odczuwanie niepokoju spowodowanego kryzysem klimatycznym i degradacją środowiska znajdują się wśród potencjalnych predyktorów depresji⁹. Wszystkie z wymienionych czynników wyzwalających obniżony nastrój są bezsprzecznie powiązane z obowiązującym modelem gospodarki kapitalistycznej. Pomocne mogłoby być wdrożenie w życie zasad wzrostu, bowiem wówczas akcent położono by na sprawiedliwość społeczną, powszechną opiekę zdrowotną oraz dbałość o środowisko naturalne.

Kluczowym pojęciem jest dla Jacksona „umiar”. Odwołując się do Arystotelesowskiej etyki złotego środka, wyjaśnia, że szczęście leży zawsze pośrodku – między dwiema skrajnościami. Przekonanie to stoi w opozycji do kapitalistycznego dyskursu wzrostu, zakładającego, że więcej oznacza lepiej¹⁰. Naukowcy nie mają jednak wątpliwości, że wysoki wskaźnik PKB przestaje mieć znaczenie dla ludzkiego dobrostanu powyżej pewnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego¹¹. Oznacza to, że gloryfikowany przez zwolenników kapitalizmu współczynnik jest niemiarodajny w kontekście życiowego spełnienia obywateli. Co więcej, badania udowodniły, że choć mieszkańców państw zamożnych charakteryzuje wysoka satysfakcja życiowa, to osoby z biedniejszych krajów wykazują wyższe poczucie sensu¹².

Umiar stanowi także niezbędną wartość, gdy za punkt odniesienia przyjąć środowisko. Żyjemy na planecie o ograniczonych zasobach, choć tak często zdajemy się o tym nie pamiętać. Dobitnym tego zobrazowaniem jest Dzień Długu Ekologicznego – każdego roku wyliczana przez naukowców data, gdy konsumpcja

⁸ Jose A. Muñiz-Velázquez, Diego Gomez-Baya i Manuel Lopez-Casquete, „Implicit and explicit assessment of materialism: Associations with happiness and depression”, *Personality and Individual Differences* 116 (2017): 123–132, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.04.033>

⁹ World Health Organization, *World mental health report: transforming mental health for all* (Geneva: World Health Organization, 2022).

¹⁰ Zob. Jason Hickel, *Mniej znaczy lepiej. O tym, jak odejście od wzrostu gospodarczego ocali świat*, tłum. Jerzy P. Listwan (Kraków: Karakter, 2021).

¹¹ Krzysztof Hajder i Maciej Górny, „Wysokość wskaźnika PKB a poziom szczęśliwości obywateli”, *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne* 2019, nr 1: 29–40, <https://doi.org/10.14746/ssp.2019.1.2>

¹² Shigehiro Oishi i Ed Diener, „Residents of Poor Nations Have a Greater Sense of Meaning in Life Than Residents of Wealthy Nations”, *Psychological Science* 25, nr 2 (2014): 422–430, <https://doi.org/10.1177/0956797613507286>

przekracza możliwości regeneracyjne Ziemi. W ostatnich latach dzień ten przypadał kolejno na: 29 lipca (2019), 22 sierpnia (2020), 30 lipca (2021) i 28 lipca (2022)¹³. Przyczyną znacznego przesunięcia daty w 2020 roku było spowolnienie gospodarcze wywołane przez pandemię COVID-19. Wystarczył jednak rok, aby poziom zużycia ziemskich zasobów powrócił do stanu przedpandemicznego. „Nieustanne mnożenie się potrzeb materialnych w sercu kapitalizmu konsumpcyjnego wiąże się z wyparciem realności ograniczeń fizycznych [...]. Odrzucenie granic jest nieodłącznym elementem mitu wzrostu. U podstaw problemów kapitalizmu leży nieumiejętność prawidłowego rozgraniczenia między tym, co jest ograniczone, a tym, co nie jest”¹⁴; w ten sposób kapitalistyczny brak poszanowania dla ograniczonej wydolności planety krytykuje Jackson. Trudno się z nim nie zgodzić – wielu rządzących na całym świecie nadal zamyka oczy na problemy klimatyczne i środowiskowe, mając społeczeństwo populistycznymi obietnicami rosnącego bez końca dobrobytu.

Jackson podejmuje również temat konsumpcjonizmu i jego wpływu na kondycję współczesnego człowieka: „Z wszystkich olśniewających nagród obiecanych nam przez konsumpcjonizm, najbardziej mieni się obietnica nieśmiertelności: ziemskiego raju bez pragnień i potrzeb, gdzie nie brakuje absolutnie niczego”¹⁵. Jak wynika z badań, utajony lęk przed śmiercią i przemijaniem przekłada się na neodpartą chęć kupowania¹⁶. Nabywane produkty, nierzadko przemycające ukryte kody¹⁷, stają się sposobem na wyrażanie osobowości. Dobra materialne mogą być wręcz odbierane jako przedłużenie własnego „ja”¹⁸: mechanizm ten jest

¹³ „Past Earth Overshoot Days”, Earth Overshoot Day, <https://www.overshootday.org/newsroom/past-earth-overshoot-days/> (dostęp: 5.06.2023).

¹⁴ Jackson, *Postwzrost. Życie po kapitalizmie*, 44.

¹⁵ Tamże, 98.

¹⁶ Magdalena Żemojtel-Piotrowska, Joanna Klimaszewska i Jarosław Piotrowski, „Style konsumpcji i materializm a transcendencja i lęk przed śmiercią: co kupować, aby poczuć się lepiej?”, w: *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*, red. Anna M. Zawadzka i Małgorzata Górnik-Durose (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2010), 215–230.

¹⁷ Małgorzata Bogunia-Borowska i Marta Śleboda, *Globalizacja i konsumpcja* (Kraków: Universitas, 2003).

¹⁸ Helga Dittmar, „To have is to be? Psychological functions of material possessions”, w: *Consumer Culture, Identity and Well-Being The Search for the 'Good Life' and the 'Body Perfect'*, red. Helga Dittmar (London: Psychology Press, 2007), 43–66.

bezwzględnie wykorzystywany przez specjalistów od marketingu. Konsumowanie to obecnie jedna z najprostszych metod na zaimplementowanie osobistych przekonań i wartości – wystarczy kilka kliknięć, aby wejść w posiadanie rzeczy będącej nośnikiem abstrakcyjnych znaczeń. Powierzchnowe podejście do nabywania przedmiotów, motywowane celami zewnętrznymi oraz chęcią przedstawienia samego siebie w określony sposób, nie wpływa jednak korzystnie na zadowolenie z życia¹⁹.

Publikacja Tima Jacksona demaskuje przewinienia, jakich dopuścił się kapitalizm i wskazuje drogę, którą powinien podążać każdy, komu zależy na zrównoważonej przyszłości. Jest to droga dewzrostu – koncepcji zakładającej zahamowanie pędzącej, nieoglądającej się na ograniczenia środowiskowe gospodarki i skupienie na niematerialnym dobrostanie jednostki²⁰. Autor nie podaje konkretnych wytycznych, pomocnych przy wprowadzaniu zmian w życie, jednak podkreśla przewagę wartości moralnych nad imperatywem bezmyślnej konsumpcji. Sądzę, że to ważny głos w debacie na temat kierunku współczesnego rozwoju: czy hedonizm, przekonanie o ludzkiej wyższości i dążenie do wzrostu ekonomicznego, nie bacząc na ekologiczne i zdrowotne koszty, stanowią dobry wybór? Odpowiedź Jacksona jest jednoznaczna: taki model cywilizacji nie przetrwa. Zbyt często zapominamy, że za rozdzielanie władzy nie odpowiada abstrakcyjna siła wyższa, lecz my sami – to my, odpowiednio głosując i wywierając nacisk na rządzących, możemy zmieniać rzeczywistość. Tylko od codziennych decyzji każdego z nas zależy, jak zakończy się ta historia.

Wysuwającą się na pierwszy plan zaletą publikacji jest jej niekonwencjonalność. W literaturze z nurtu ekonomii ekologicznej rzadko można spotkać opracowania podkreślające znaczenie jednostki w kontekście budowania dewzrostowego społeczeństwa. Jackson oddaje głos wielkim postaciom, którym dzięki swej niezłomności i wierze we własne ideały udało się wywrzeć autentyczny wpływ na ota-

¹⁹ Anna M. Zawadzka, „O typach zakupów, które mogą zwiększać zadowolenie z życia”, w: *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*, red. Anna M. Zawadzka i Małgorzata Górnik-Durose (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2010), 194–214.

²⁰ Zob. Inês Cosme, Rui Santos i Daniel W. O’Neill, „Assessing the degrowth discourse: a review and analysis of academic degrowth policy proposals”, *Journal of Cleaner Production* 149 (2017): 321–334, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.02.016>

czającą rzeczywistość. Pomimo dominującego w przestrzeni naukowej przekonania o katastroficznym wydzwisku przyszłości Ziemi, autor nie ulega pesymizmowi, lecz zdaje się dostrzegać pewną nadzieję na alternatywny scenariusz dla naszej planety. Myślę, że w czasach naznaczonych biernością i paraliżem decyzyjnym narracje uwzględniające sprawczość jednostek stają się szczególnie potrzebne, pełniąc funkcję motywującą i mobilizującą do działania.

Bibliografia

- Bińczyk, Ewa. *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018.
- Bogunia-Borowska, Małgorzata i Marta Śleboda. *Globalizacja i konsumpcja*. Kraków: Universitas, 2003.
- Cosme, Inês, Rui Santos i Daniel W. O'Neill. „Assessing the degrowth discourse: are view and analysis of academic degrowth policy proposals”. *Journal of Cleaner Production* 149 (2017): 321–334. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.02.016>
- Dittmar, Helga. „To have is to be? Psychological functions of material possessions”. W: *Consumer Culture, Identity and Well-Being The Search for the 'Good Life' and the 'Body Perfect'*, red. Helga Dittmar, 43–66. London: Psychology Press, 2007.
- Hajder, Krzysztof, Maciej Górny. „Wysokość wskaźnika PKB a poziom szczęśliwości obywateli”. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne* 2019, nr 1: 29–40. <https://doi.org/10.14746/ssp.2019.1.2>
- Jackson, Tim. *Dobrobyt bez wzrostu. Ekonomia dla planety o ograniczonych zasobach*. Tłum. Marcin Polakowski. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2015.
- Jackson, Tim. *Postwzrost. Życie po kapitalizmie*. Tłum. Ewa Bińczyk i Janusz Grygieńć. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2024.
- Muñiz-Velázquez, Jose A., Diego Gomez-Baya i Manuel Lopez-Casquete. „Implicit and explicit assessment of materialism: Associations with happiness and depression”. *Personality and Individual Differences* 116 (2017): 123–132. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.04.033>
- Oishi, Shigehiro i Ed Diener. „Residents of Poor Nations Have a Greater Sense of Meaning in Life Than Residents of Wealthy Nations”. *Psychological Science* 25, nr 2 (2014): 422–430. <https://doi.org/10.1177/0956797613507286>
- „Past Earth Overshoot Days”. Earth Overshoot Day. <https://www.overshootday.org/newsroom/past-earth-overshoot-days/> (dostęp: 5.06.2023).
- Skrzypczyński, Robert. „Postwzrost, dewzrost, awzrost... Polska terminologia dla różnych wariantów przyszłości bez wzrostu”. *Czas Kultury* 36, nr 3 (2020): 7–13.
- Szaj, Patryk. „Antropocen i kapitałocen: w poszukiwaniu fuzji horyzontów”. *Porównania* 2021, nr 29(2): 371–386. <https://doi.org/10.14746/por.2021.2.21>

- Tucholska, Kinga i Bożena Gulla. „Kryzys klimatyczny w doświadczeniu indywidualnym”. *Humanistyka i Przyrodoznawstwo* 2022, nr 28 (grudzień): 213–230. <https://doi.org/10.31648/hip.8519>
- World Health Organization. *Depression and Other Common Mental Disorders: Global Health Estimates*. Geneva: World Health Organization, 2017.
- World Health Organization. *World mental health report: transforming mental health for all*. Geneva: World Health Organization, 2022.
- Zawadzka, Anna M. „O typach zakupów, które mogą zwiększać zadowolenie z życia”. W: *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*, red. Anna M. Zawadzka i Małgorzata Górnik-Durose, 194–214. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2010.
- Żemojtel-Piotrowska, Magdalena, Joanna Klimaszewska i Jarosław Piotrowski. „Style konsumpcji i materializm a transcendencja i lęk przed śmiercią: co kupować, aby poczuć się lepiej?”. W: *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*, red. Anna M. Zawadzka i Małgorzata Górnik-Durose, 215–230. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2010.

Information about Author:

ZUZANNA MAŁECKA, MA in Psychology, Kazimierz Wielki University, Faculty of Psychology; address for correspondence: ul. Leopolda Staffa 1, PL 85–867 Bydgoszcz; e-mail: malecka.zu@gmail.com

